

HALKBİLİMİ
ARAŞTIRMALARI DERNEĞİ
FOLKLOR RESEARCH ASSOCIATION

UHAD

Uluslararası Halkbilimi
Araştırmaları Dergisi

Sayı 5, Yıl 2020 | Issue 5, Year 2020

Geliş Tarihi: 20.09.2020 Kabul Tarihi: 11.11.2020

Entry Date: 20.09.2020 Accepted: 11.11.2020

EREN, M. (2020). "Atabetü'l-Hakâyık'ta Geçen Atasözleri Üzerine İşlevsel Kurama Göre Bir Değerlendirme", Uluslararası Halkbilimi Araştırmaları Dergisi, S.5, s.192-203.

ATABETÜ'L-HAKÂYIK'TA GEÇEN ATASÖZLERİ ÜZERİNE İŞLEVSEL KURAMA GÖRE BİR DEĞERLENDİRME

An Assessment by Functional Theory on the Proverbs Mentioned at Atabetü'l-Hakâyık

Mustafa EREN*

Özet

İslami Dönem Türk Edebiyatının ilk eserlerinden biri olan Atabetü'l-Hakâyık 12. yüzyılda yaşadığı bilinen Edip Ahmet Yükneki'nin dinî nasihatlerinin olduğu bir öğüt kitabıdır. 40 beyit ve 101 dördlükten oluşan eser aruz ölçüsüyle Kaşgar dilinde yazılmıştır. Atabetü'l-Hakâyık'ta ağırlıklı olarak bilgi ve akıl, dil ve söz, dünyanın gelip geçiciliği, yardımlaşma, dostluk ve arkadaşlık, kader ile alakalı birçok atasözü yer almaktadır. Atasözleri, atalarımızın yüzyıllar boyunca karşılaştıkları olay ve tecrübelerden aldıkları dersleri bir nasihat şeklinde gelecek nesillere aktardıkları dilden dile dolaşarak kalıplaşmış özlü sözlerdir. Geçmişten geleceğe gelenek taşıyıcılığı işlevi gören atasözleri aradan geçen zamana bakmaksızın geçerliliğini korumakta, üretildiği coğrafyadan başka alanlara göçse de anlamından bir şey kaybetmemektedir. Orta Asya'nın Türkistan bölgesinde söylenen ve Atabetü'l-Hakâyık'ta geçen atasözleri günümüzde Anadolu sahasında aynı konularda söylenen atasözleri ile hem şekil hem de anlamsal olarak benzerlik göstermektedir. Bu da bize atasözlerinin bağlamlar değişse de değişmediğini işlevini koruduğunu göstermektedir.

İşlevsel kurama göre bir anlatı kendisini dinleyen ve yorumlayan olmadan anlamsızdır. Bu kuramda geleneğin bir parçası olan sözlü veya yazılı kültür ürünü anlatıldığı ortam ve anlatıcının performansına göre değerlendirilir. Bağlam ve icra merkezli işlevsel kuram, folklor ürünlerini yaşayan canlı birer olgu olarak değerlendirmiştir. Bu kuramda; anlatıcı, dinleyici, metnin işlevi ve anlatım ortamı folklor araştırmalarının temelini oluşturmaktadır. Bu çalışmada Atabetü'l-Hakâyık'ta geçen atasözleri işlevsel kurama göre anlamlandırılarak günümüzde benzer konularda söylenen atasözleri ile karşılaştırılacaktır.

Anahtar Sözcükler: Atabetü'l-Hakâyık, Atasözleri, İşlevsel kuram.

Abstract

Atabetü'l-Hakâyık, one of the first works of Islamic Period Turkish Literature, is a book of advice with the religious advice of Edip Ahmet Yükneki, who is known to have lived in the 12th century. The work, which consists of 40 couplets and 101 quatrains, is written in Kashgar with the measure of aruz. Atabetü'l-Hakâyık mainly includes

* Mustafa Eren, Giresun Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Doktora Öğrencisi, kutaymustafa@hotmail.com. [ORCID ID: 0000-0003-4238-0585](https://orcid.org/0000-0003-4238-0585).

knowledge and reason, language and words, the transience of the world, solidarity, friendship and friendship, and many proverbs about fate. Proverbs are stereotyped concise words that circulate from language to language that our ancestors passed on to future generations as an advice from the events and experiences they encountered over the centuries. Proverbs, which function as a tradition carrier from the past to the future, maintain their validity regardless of the time elapsed, and even if they migrate to other areas from the region where they were produced, they do not lose anything of their meaning. The proverbs that are sung in the Turkestan region of Central Asia and used in *Atabetü'l-Hakâyık* show similarities both in form and semantics with the proverbs spoken on the same subjects in Anatolia today. This shows us that proverbs do not change even if the contexts change, they keep their function.

According to functional theory, a narrative is meaningless without listening and interpreting it. In this theory, the oral or written culture product, which is a part of the tradition, is evaluated according to the environment in which it is told and the performance of the narrator. Context and execution centered functional theory evaluated folklore products as living phenomena. In this theory; The narrator, the listener, the function of the text and the medium of expression form the basis of folklore studies. In this study, the proverbs in *Atabetü'l-Hakâyık* will be interpreted according to functional theory and compared with proverbs that are said on similar subjects today.

Key Words: *Atabetü'l-Hakâyık*, Proverbs, Functional theory.

Giriş

Atabet'ül-Hakâyık, İslami Türk edebiyatının Karahanlılar dönemi eserlerindedir ve Kutadgu Bilig'den sonra ikinci önemli eser olarak kabul edilir. Müellifi Edib Ahmed, 12. Yüzyılda yaşamıştır, hakkında pek bilgi olmasa da 15. Asır şairi Ali Şir Nevâî'nin Nesâimü'l-Muhabbe adlı eserinde Edip Ahmed'in Türk olduğu, doğuştan kör olduğu İmâm-ı Âzam'ın talebesi olduğu anlatılmaktadır (Banarlı, 1971: 241).

Eserdeki bilgilerden yola çıkılarak onun Türkistan'ın Taşkent şehrinin Yüknek Kasabasında doğduğu söylenmektedir. Halk arasında sevilen sayılan birisidir (Banarlı, 1971: 241). Onun hakkında anlatılanlar ve ona atfedilen sözlerden Edib Ahmed'in Türkler arasında bilindik bir veli ve kutsiyet sahibi birisi olduğu belirtilmektedir (Köprülü, 2009: 203). Ayrıca Edib Ahmed'e edib denmesi nedeniyle ve eserinden hareketle onun İslâmî ilimleri ve Arapçayı iyi derecede bildiği anlaşılmaktadır (Banarlı, 1971: 242).

Atabetü'l-Hakâyık, hakikatların eşiği anlamına gelmektedir ve Dâd Sipehsalar Mehmed Beğ adlı bir Türk büyüğüne sunulmuştur. Eser aruz ölçüsüyle yazılmıştır ve vezni Şehnâme vezni de denen "Fa'ülün, fa'ülün, fa'ülün, fa'ul" şeklindedir. Eserin baş kısımlarında tahmid, naat ve dört halifenin medhi bölümleri gazel şeklinde yazılmıştır. Ardından Dâd Sipehsalar Mehmed Bey'e yazılan medhiye niteliğinde bir gazel ve eserin yazılış amacını belirten bir gazel yer alır. Bu bölümlerden sonra dörtlüklerle yazılmış asıl bölüme girilir. Asıl bölüm konularına göre "Bilginin Faydası ve Bilgisizliğin Zararı, Dilin Muhafazası Hakkında, Dünyanın Dönekliği Hakkında" gibi dokuz başlığa ayrılmıştır (Banarlı, 1971: 242). Dörtlükler mâni şeklinde (aaxa) kafiyeleşmiştir ve mısra başı kafiyeleşmeye yer verilir (Ercilasun, 1985: 158).

Eser, 40 beyit ve 101 dörtlükten oluşan 484 dizeden meydana gelmiştir. En bilinen nüshalarından ilki 1906 yılında Necip Asım Bey tarafından Ayasofya Kütüphanesinde bulunan hem Uygur hem de Arap harfleriyle yazılı olan nüshadır. İkincisi Kilisli Rıfat Bey tarafından yine Ayasofya kütüphanesinde bulunan Uygur harfleriyle yazılı olan nüshadır. Üçüncü nüsha Arap harfleriyle yazılı olan ve Topkapı Sarayı Kütüphanesi Hazîne Bölümünde bulunan nüshadır. Bunlardan başka Semerkand’da Uygur harfleri ile yazılmış ve Arap harfleriyle bölüm başlıkları süslenmiş olan bir nüshada bulunmaktadır (Banarlı, 1971: 246).

Fuad Köprülü Atabetü’l- Hakâyık’ın konusunun ferdî ahlâk olduğunu söyler ve eserin dinî bir görüşe göre yazılan nasihatnâme olduğunu belirtir (Köprülü, 2009: 201). Bu eser Abdurrahman Güzel’e göre ise bir vaaz ve nasihat kitabıdır ve Edip Ahmed’in kendi tabiriyle “Mevâyiz” yani öğütlerden oluşur (Güzel, 2006: 234). Bu öğütleri en iyi şekilde aktarmanın yolu atasözleridir dolayısıyla Atabetü’l-Hakâyık’ta birçok atasözü yer almaktadır.

1. Atasözleri

Atasözleri, atalarımızın yüzyıllar boyunca karşılaştıkları olay ve tecrübelerden aldıkları dersleri bir nasihat şeklinde gelecek nesillere aktardıkları dilden dile dolaşarak kalıplaşmış özlü sözlerdir. Arapçada mesel, darb-ı mesel, durub-ı emsal, emsal, hikmet, hisse; Yunancada parabol, Latince ve Fransızcada proverbe, İngilizcede Proverb sözcükleriyle ifade edilir (Kaya, 2007: 110).

Divanü Lugati’t-Türk’te atasözü yerine “sav” kullanılır ve Göktürk Abidelerinden sonra atasözlerimizin yer aldığı ilk eserlerden biri Divanü Lugati’t-Türk’tür. Kaşgarlı Mahmut bu eserinde Orta Asya Türk boylarından derlediği atasözlerini etraflıca aktarmıştır. İslâmi Dönem Türk Edebiyatının ilk eserlerinden olan Kutadgu Bilig, Atabetül Hakayık ve Divan-ı Hikmet’te de yüzlerce atasözü yer alır. Atasözleri şekil olarak çoğunlukla bir cümleden oluşur. İki ve daha fazla cümleden oluşan hatta fıkra şeklinde olan atasözleri de vardır. Bunların yanında iki mısralık kafiyeli beyit şeklinde ve dört mısralık kafiyeli dörtlük şeklinde atasözleri de bulunmaktadır (Kaya, 2007: 111-114).

2. İşlevsel Kuram

İşlevsel kuram daha çok ABD’de yayılan günümüz folklor kuramlarındandır. Bu kuram folklor ürünlerinin yayılma ve köken sorunlarından kaçınarak metnin kendisini esas alır. İşlevsel kurama göre bir anlatı kendisini dinleyen ve yorumlayan olmadan anlamsızdır (Dorson, 2006: 33). Metnin bağlamına ve icrasına (ortam ve performansına) önem vererek folklor ürününü anlatıldığı ortam ve anlatımına göre değerlendirir (Ekici, 2007: 124, 125). Bu kuram folklorun

sadece derlemeden ibaret olmadığını vurgular. Uygulamalı halk bilimi müzeleri, derlenen ürünlerin yeniden değerlendirilmesi ve gelecek nesillere aktarılması işlevsel kuramın araştırma alanına girmektedir.

Bu kuramda sözlü veya yazılı kaynaklardan derlenen folklor ürünleri anlatıcı, dinleyici, metnin işlevi ve anlatım ortamı çerçevesinde değerlendirilir (Çobanoğlu, 2008: 238). Örneğin aynı masal veya herhangi bir gelenek yetişkinlere anlatıldığı gibi çocuklara anlatılmaz. Folklorcu bunu bilerek sahada hareket etmelidir. İşlevsel Teori bağlam merkezli kuramların başında gelir ve daha gelişmiş biçimi Performans teorisi olarak adlandırılır. Performans teorisinde de bağlam (context), metin (text) ve sözeldoku (texture) folklor ürünlerinin incelenmesinin temelini oluşturur (Çobanoğlu, 2008: 265, 266). Bağlam merkezli bu teoriler halkbilimini sadece bir metin veya derleme olarak görmezler, derlenen malzemelerin nedenlerini, süreçlerin analizini, sosyal kültürel problemlerin çözümüne sunacakları katkıları araştırırlar (Çobanoğlu, 2008: 327).

Atabetü'l-Hakâyık'ta yer alan atasözlerinin, birer folklor ürünü olarak söylenip yazıldığı dönem ve günümüz bağlamında ele alınıp incelendiğinde, coğrafyalar değişse de değişmediğini işlevini devam ettirdiğini görmekteyiz. Orta Asya'nın Türkistan bölgesinde söylenen ve Atabetü'l-Hakâyık'ta geçen atasözleri, günümüzde Anadolu sahasında aynı konularda söylenen atasözleri ile hem şekil hem de anlamsal olarak benzerlik göstermektedir.

3. Atabetü'l-Hakâyık'ta Geçen Atasözlerinin İşlevsel Kurama Göre Değerlendirilmesi¹

Atabetü'l-Hakâyık'ta farklı konularda söylenmiş otuz sekiz tane atasözü yer almaktadır. Bu atasözleri ağırlıklı olarak bilgi ve akıl, dil ve söz, dünyanın gelip geçiciliği, yardımlaşma, dostluk ve arkadaşlık, kader ile ilgilidir:

3.1. Bilgi ve Akıl ile İlgili Atasözleri

Atabetü'l-Hakâyık'ta "bilgi ve akıl" ile ilgili birçok atasözü yer almaktadır. Bilgi ve akıl insanı diğer canlılardan ayıran en önemli özelliktir. Bu atasözlerinde, bilgili insanın paha biçilemez olduğu, cahil ve bilgisiz insanların değersiz birer akçe gibi olduğu, bilginin kemiği yaşatan ilik gibi insanı yaşattığı, bilgili insanların adının yok olmayacağı ancak bilgisizlerin adının yaşarken yok olacağı, bilginin hazine kadar değerli olduğundan bahsedilir:

“Bilgili insan kıymetli dinardır. (A.H. 85)

¹Atasözlerinin değerlendirilmesinde “Reşit Rahmeti Arat, Atabetül-Hakâyık (Edib Ahmed B. Mahmud Yükneki), TDK Basımevi, Ankara 1992.”den ve TDK “Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü”nden <https://sozluk.gov.tr/> faydalanılmıştır.

İnsanın ziyneti akıldır, kemiğinki ise iliktir. (A.H. 90)

Bilgisiz iliksiz kemik gibi boştur. (A.H. 91)

İliksiz kemiğe kimse el uzatmaz. (A.H. 92)

Bilgisiz hayatta iken kaybolmuş sayılır. (A.H. 94)

Bilgili adam ölür fakat adı kalır. (A.H. 95)

Bilgisiz sağ iken adı ölüdür. (A.H. 96)

Bilginin ağırlığını tartan kimseye göre,

Bir bilgili bin bilgisize denktir. (A.H. 97)

Bilgisiz odun bilgiyi ne yapar. (A.H. 96)

Bilgisize doğru söz tatsız gelir. (A.H. 109)

Cahil ve bilgisiz adam değersiz bir akçedir. (A.H. 86)

Kemik için ilik ne ise, insan için bilgi odur. (A.H. 89)

Bilgi, malı olmayan için, tükenmez bir hazinedir.” (A.H. 127)

Günümüz bağlamında bilgi ve akla verilen önem Atabetü'l-Hakâyık'taki atasözlerinde olduğu gibi önemini devam ettirmektedir. Bilgiye verilen kıymet bir kemiği canlı tutan ilikle ifade edilmiştir. Bu atasözünün ortaya çıktığı dönemde bilgiye verilen kıymetin ne kadar hayati olduğu ortadadır. Günümüz şartlarında değerlendirildiğinde bilgiye verilen değer değişmediğini aynı sözün bugün de geçerli olduğunu görmekteyiz. Türk Dil Kurumu Atasözleri ve Deyimler sözlüğünde bilgi ve akıl ile ilgili atasözlerinde aklın insana verilen bir sermaye olduğu, yaşla değil öğrenmeyle alakalı olduğu, para ile satılmadığı; akıllı düşmanın akılsız dostta yeğlendiği, akılsız insanların ömrünü boş yere harcadığı vurgulanmaktadır:

“Akıl adama sermayedir.

Akıl akıldan üstündür.

Akıl kişiye sermayedir.

Akıl olmayınca ne yapsın sakal.

Akıl para ile satılmaz.

Akıl yaşta değil baştadır.

Akıllı düşman akılsız dosttan hayırlıdır.

Akıllı düşününceye kadar deli çocuğunu everir.

Akılsız başın cezasını ayaklar çeker.

Akılsız köpeği yol kocadır.”

3.2. Dil ve Söz ile İlgili Atasözleri

Dil ve söz, insan hayatının ve toplumsal ilişkilerin temelini oluşturur. Atabetü'l- Hakâyık'ta, dilin ahlâkın temeli olduğu, dilini kontrol altında bulundurmamayanların başlarına neler gelebileceği, az konuşmanın faziletleri, doğru söz söylemenin önemi, dil ile yapılan hataların düzelmesinin zor olduğu vurgulanmaktadır. Ağız ve dilin süsü doğru sözdür ve doğru söz bal gibi tatlıdır. Yalan söz ise soğan gibidir ağızda acı bir tat bırakır. Bu atasözlerinde sözün önemi insanın canıyla ifade edilmiştir. Sözü saklamayan bir gün gelir başını saklamak zorunda kalır:

“Edeplerin başı dili gözetmektir. (A.H. 130)

Dilini muhafaza altında tut dışın kırılmasın. (A.H. 131)

Dilini sıkı tut, yüzünü ateşten kurtar. (A.H. 160)

Düşünerek konuşan adamın sözü sözün iyisidir. (A.H. 133)

İnsana ne gelirse dilinden gelir. (A.H. 145)

Çok gevezelik eden dil, karşı konulmaz bir düşmandır. (A.H. 134)

Dilin başı boşluğu bir gün başa bela olur. (A.H. 136)

Ağzın ve dilin ziyneti doğru sözdür. (A.H. 155)

Doğru söz bal ve yalan söz soğan gibidir. (A.H. 161)

Soğan yiyip ağzı acılandırma bal ye. (A.H. 162)

Yalan söz hastalık ve doğru söz şifa gibidir. (A.H. 163)

Sözü düşünerek söyle acele etme. (A.H. 357)

Sözü sakla ki sonra başını saklamayasın. (A.H. 358)

Ok yarası kapanır, fakat dilin açtığı yara kapanmaz.” (A.H. 139, 140)

Günümüzde de dil ve sözle ilgili benzer atasözleri toplumsal yaşamda yer almaktadır. Bu da Türk toplumunda dil ve söze verilen değer hiç eksilmeden devam ettiğini göstermektedir. Bu atasözlerinde, insanın başına ne gelirse dilinden geldiğine, sözle yapılan gönül kırmanın en büyük yara olduğuna, ağızdan çıkacak sözü zaptetmek için iki kulağın olduğuna, iş bilmeyen

kişilerin bunu sözle örtmeye çalıştıklarına, susmanın konuşmadan daha değerli olduğuna değinilmektedir:

“Bülbülün çektiği dili belası.

Dilim seni dilim dilim dileyim, başıma geleni senden bileyim.

Dilin kemiği yok.

El yarası onulur dil yarası onulmaz.

İki kulak bir dil için.

Kör bıçak ele, iş bilmez avrat dile.

Sofrada elini mecliste dilini sakla.

Tatlı dil yılanı deliğinden çıkarır.

Söz gümüşse sükût altındır.

Söz var dağa çıkarır, söz var dağdan indirir.”

3.3. Dünyanın Gelip Geçiciliği ile İlgili Atasözleri

İslami dönemin ilk eserlerinde dünyanın gelip geçiciliğine ve bu dünyada yapılan iyilik ve kötülüklerin karşılıksız kalmayacağına sıklıkla değinilmiştir. İslamiyet öncesi Türk toplumlarında da bu inancın var olduğunu Göktürk Abidelerinde ve yuğ törenlerinde görmekteyiz. Göktürk Abidelerinde Bilge Kağan: “Öd Tengri yaşar, kişi oğlu kop ölgeli törümüş.” diyerek ölümsüz olanın Tanrı olduğunu insanların bu dünyada gelip geçici olduğunu vurgulamıştır (Ergin, 2011: 26). Ayrıca ölen kişi için düzenlenen törenler, mezarlara konulan eşyalar ahiret inancının Eski Türklerde de var olduğunu göstermektedir. Atabetü'l-Hakâyık'ta dünya lezzetinin sonsuz olmadığı, bu dünya yaşamının yel gibi gelip geçeceği, dünya zevklerinin yılan gibi zehirli olduğu vurgulanmıştır. Gerçek mal âhirete götürülen iyiliklerdir. Bu durum, Atabetü'l-Hakâyık'ta “Senin malın öbür tarafa geçirdiğin maldır.” şeklinde ifade edilmektedir. Günümüzde ise “Ne verirsen elinle, o gider seninle.” atasözü bu durumu açıklamaktadır:

“Bu dünya lezzeti baki değildir. (A.H. 193)

Zevk müddeti yel geçer gibi geçer. (A.H. 194)

Bu dünya yılan gibidir, yılanı oklamak lazımdır. (A.H. 213)

O, el ile yoklanırsa yumuşaktır fakat içi zehir doludur. (A.H. 214)

Senin malın öbür tarafa geçirdiğin maldır,
Elinde tuttuğun senin için ancak hasrettir. (A.H. 433, 434)
Bugün toplamak senin için tatlıdır,
Yarın bırakıp gitmek acı olur. (A.H. 235, 436)
Bu dünyanın tadı karışıktır,
Eziyeti daha çok ve tadı azdır.” (A.H. 437, 438)

Günümüzde bu atasözleri geçerliliğini korumaktadır. Bunların yanında dünyanın kimseye kalmayacağı, hayatın gelip geçici olduğu, dünya malının dünyada kalacağı, dünyada en büyük varlığın sağlık olduğu atasözlerimizde vurgulanmaktadır. Ayrıca bu atasözlerinde sıkıntısız ve dertsiz insanın olmadığı, dünya işinin uçsuz bucaksız olduğu ve bitmeyeceği de ifade edilmektedir:

“Dünya Süleyman’a bile kalmamış.
Dünya malı dünyada kalır.
Baş sağlığı dünya varlığı.
Dünyada tasasız baş bostan korkuluğunda bulunur.
Dünyanın ucu uzundur.
Dünya bir işi bin.
Ne verirsen elinle, o gider seninle.”

3.4. Yardımlaşma ile İlgili Atasözleri

Atabetü'l-Hakâyık'ta “yardımlaşma” ile ilgili de atasözleri yer alır. Bu atasözlerinde başkalarına yardım eden kişiler en kutlu kişiler olarak ifade edilir. Alıp da vermeyen kişi uğursuzdur. Yardıma ihtiyacı olanlara yardım etmeyen insan, meyvesiz ağaç gibidir kimseye faydası olmaz. Meyvesiz ağaç değersiz olduğu için kesilip yakılır. İyilik yapmak bir bina ise onun temeli de sabırlı ve ağırbaşlı olmaktır:

“Ellerin en kutlusu veren eldir. (A.H. 251)
Alıp da vermeyen el ellerin kutsuzudur. (A.H. 252)
Keremsiz insan meyvesiz ağaç gibidir. (A.H. 323)
Meyvesiz ağacı kesip ağaçta yak. (A.H. 324)

Kerem bir binadır ve hilm onun temelidir.” (A.H. 341)

Günümüzde bu konuda söylenen atasözlerinde, elinde olanı vermenin ve paylaşmanın gelip geçici olan bu dünyadan ahiret alemine götürülecek bir sermaye olduğu belirtilmektedir. Bu yapılırken de sağ elin verdiği sol el duymamalı, yapılan iyilik gizli yapılmalıdır. İnsanların ne olursa olsun birbirlerine muhtaç olabileceklerinin de belirtildiği bu atasözlerinde kimsenin kimseye muhtaç duruma gelmemesi de Allah’tan temenni edilir:

“Ne verirsen elinle o gider seninle.

Sağ elinin verdiği sol elin duymasın.

Altın eşik gümüş eşige muhtaç olur.

Komşu komşunun külüne muhtaçtır.

Allah sağ gözü sol göze muhtaç etmesin.”

3.5. Dostluk ve Arkadaşlık ile İlgili Atasözleri

Atabetü’l-Hakâyık’ta dostluk ve arkadaşlık, “Bir dostun varlığı az, bir düşmanın varlığı çoktur.” şeklinde ifade edilmiştir. Burada, kişinin dostunun çok olması istenir bunun yanında bir düşmanın bile kişiye fazla olduğu belirtilir. Ayrıca bu atasözlerinde, kişinin arkadaşının iyi olursa kendisinin de iyi olacağı, kötülük yapanın kötülük bulacağı üzerinde durulmuştur. Kötülüklerle kötülükle cevap verilmemesi gerektiği, “Kan kan ile yıkanmaz.” denilerek vurgulanırken barışmanın ve kötülüğe iyilik ile cevap vermenin önemi anlatılmıştır:

“Bir kişi dostun olsa çok görme. (A.H. 359)

Bir kişi düşman olsa, azımsama. (A.H. 360)

İnsanın arkadaşı iyi olursa kendisi de iyi olur. (A.H. 377)

Diken eken üzüm biçmez. (A.H. 376)

Ne kadar yıkanırsa yıkansın kan kan ile yıkanmaz.” (A.H. 328)

Dostluk ve arkadaşlık ile ilgili Türk Dil Kurumu Atasözleri ve Deyimler sözlüğünde birçok atasözü yer almaktadır. Burada Atabetü’l-Hakâyık’ta olduğu gibi dostun çok olmasının önemi ve bir düşmanın bile azımsanmaması gerektiği belirtilmektedir. Arkadaş, dost o kadar önemlidir ki kişinin kim olduğunu dostuna arkadaşına bakarak anlayabiliriz. Dostun akılsız düşmanın akıllısına yeğlenmekte eski düşmandan dost olmayacağı belirtilmektedir. Dost ile her şey yapılır ama alışveriş yapılmaz denirken maddî meselelerin dostlukları bozabileceği, dostluğun kötü günde belli olduğu ve dostun sözünün gerçek ve acı olacağı ifade edilmektedir. “Her şeyin

yenisi dostun eskisi” denirken eski dostların kıymetinin bilinmesi gerektiği ve dost da olsa sık görüşmenin aradaki saygıyı bitireceği anlatılmaktadır. Bunların yanında eski düşmandan dost olamayacağı, düşenin dostu olmayacağı, her sırrın dost da olsa kimseye söylenmemesi gerektiği de ifade edilerek dostluğun sınırları da çizilmektedir:

“Bin dost az bir düşman çok.

Kişi arkadaşından bellidir.

Arkadaşını söyle kim olduğunu söyleyeyim.

Akıllı düşman akılsız dosttan hayırlıdır.

Domuz derisi post, eski düşman dost olmaz.

Dost ağlatır düşman güldürür.

Dost ile ye iç, alışveriş etme.

Dost başa düşman ayağa bakar.

Dost dostun ayıbını yüzüne söyler.

Dost kara günde belli olur.

Dost sözü acıdır.

Dostun attığı taş baş yarmaz.

Kazanırsan dost kazan düşmanın anan da doğurur.

Abdalin dostluğu köy görününceye kadar.

Aç ile dost olayım diyen peşin karnını doyursun.

Açma sırrını dostuna, dostunun dostu vardır o da söyler dostuna.

Düşenin dostu olmaz.

Eski düşman dost olmaz.

Arslan postunda gönül dostunda.

Ata dost gibi bakmalı düşman gibi binmeli.

Güvenme dostuna saman doldurur postuna.

Her şeyin yenisi dostun eskisi.

Seyrek git sen dostuna, kalksın ayak üstüne.”

3.6. Alın Yazısı ve Kader ile İlgili Atasözleri

Alın yazısı da denen kader, TDV İslam Ansiklopedisinde: “Allah’ın yarattıklarına ilişkin planını ve tabiatın işleyişini gerçekleştirmesini ifade etmek için kullanılan kelime olarak ifade edilmektedir (TDV Ansiklopedisi, 2009: 58). Atabetü’l-Hakâyık’ta “kader” ile ilgili de birçok atasözü vardır. Bu atasözlerinde, ayağa diken dâhi batsa kaderden bilinmesi gerektiği, insanın başına ne geliyorsa onun, kaderinde yazılı olduğu anlatılmaktadır. Ayrıca kader sadece insanlar için değil tüm yaratılanlar için vardır. Havada uçan kuşun yaşaması da ölmesi de kaderi iledir:

“Ayağa diken kader ile batar,

Geyiği tuzağa düşüren kaderdir. (A.H. 455, 456)

Havada uçan kuşlar, kader ile,

Hem kola konarlar hem kafese girerler.” (A.H. 459, 460)

Günümüzde kader, alın yazısı, şans ve talih anlamlarında da kullanılmaktadır. Başa gelen iyi ve kötü şeyler kader ile ilişkilendirilir. Kişinin kadari kötü ise, ne kadar iyi insan olursa olsun değeri bilinmez. Güzellerin kadari çirkin olur. Şansı olmayan veya kadersiz kişinin başına olmadık yerde olmadık işler gelir:

“Kader olmayınca kadir bilinmez.

Güzellerin talihi çirkin olur.

Talihsiz hacıyı Araf’ta yılan sokar.”

Sonuç

İslami Dönem Türk Edebiyatının ilk eserlerinden biri olan Atabetü’l-Hakâyık, 12. yüzyılda yaşadığı bilinen Edip Ahmet Yüknekî’nin dinî nasihatlerinin olduğu bir öğüt kitabıdır. Edip Ahmet hakikatlerin eşiği anlamına gelen eserinde, öğütlerini atasözleriyle şiirsel olarak aktarmıştır. Atabetü’l-Hakâyık’ta ağırlıklı olarak bilgi ve akıl, dil ve söz, dünyanın gelip geçiciliği, yardımlaşma, dostluk ve arkadaşlık, kader ile alakalı birçok atasözü yer almaktadır.

Atasözleri, atalarımızın yüzyıllar boyunca karşılaştıkları olay ve tecrübelerden aldıkları dersleri bir nasihat şeklinde gelecek nesillere aktardıkları dilden dile dolaşarak kalıplaşmış özlü sözlerdir. Atabetü’l-Hakâyık’ta geçen atasözleri ile günümüzde aynı konularda söylenen atasözleri işlevsel kurama göre bağlamsal olarak değerlendirildiğinde aralarında farklılık olmadığı tespit edilmiştir. Örneğin dünyanın gelip geçiciliği ve dünya malı ile ilgili Atabetü’l-Hakâyık’ta “Bu dünya lezzeti baki değildir.” “Senin malın öbür tarafa geçirdiğin maldır.”

sözleri söylenirken günümüzde “Ne verirsen elinle o gider seninle.” “Dünya malı dünyada kalır.” atasözleri kullanılmaktadır. Bu atasözlerinden, coğrafyalar ve nesiller kısacası bağlamlar değişse de sözel doku ve metnin varlığını devam ettirdiğini görmekteyiz.

Kaynakça

- ARAT, Reşit Rahmeti (1992). Atabetül-Hakâyık (Edib Ahmed B. Mahmud Yükneki). Ankara: TDK Basımevi.
- BANARLI, Nihad Sâmî (1971). Resimli Türk Edebiyatı Tarihi 1. Cilt. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- ÇOBANOĞLU, Özkul (2008). Halkbilimi Kuramları ve Araştırma Yöntemleri Tarihine Giriş. Ankara: Akçağ Yay. (4. bs.).
- DORSON, Richard M. (2006). Günümüz Folklor Kuramları (çev. Selcan Gürçayır, Yeliz Özey). Ankara: Geleneksel Yay.
- EKİCİ, Metin (2007). Halk Bilgisi (Folklor) Derleme ve İnceleme Yöntemleri. Ankara: Geleneksel Yay.
- ERCİLASUN, A. Bican (1985). Büyük Türk Klasikleri 1. Cilt. İstanbul: Ötüken Neşriyat Yayınları.
- ERGİN, Muharrem (2011). Orhun Abideleri. İstanbul: Boğaziçi Yay.
- GÜZEL, Abdurrahman (2006). Dinî Tasavvufî Türk Edebiyatı. Ankara: Akçağ Yay. (3. bs.).
- KAYA, Doğan (2007). Türk Halk Edebiyatı Terimleri Sözlüğü. Ankara: Akçağ Yay.
- KÖPRÜLÜ, M. Fuad (2009). Türk Edebiyatı Tarihi. Ankara: Akçağ Yay. (7. bs.).
- Türk Dil Kurumu “Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü” <https://sozluk.gov.tr/>
- Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (2009). Cilt: 24, s. 58-63. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.